

katholieken, her en der door de archipel verspreid. Het interessantst waren ongetwijfeld de enclaves op Flores en Timor waar het katholicisme (of de herinnering aan het katholicisme) had overleefd sinds de Portugese missies van de zestiende eeuw. Steenbrinks relaas over de confrontatie tussen Nederlandse ultramontaanse priesters en het idiosyncratische katholicisme van de Florinezen en Timorezen is intrigerend: voer voor kerkhistorici maar ook voor etnografen en antropologen.

Steenbrinks overzicht van de missionaire activiteiten in de diverse uithoeken van de Indonesische archipel dreigt voor de lezer al gauw uiteen te vallen in evenzovele *petites histoires*, maar natuurlijk: al die ondernemingen waren zeer kleinschalig, met een handvol betrokken priesters en religieuzen die soms niets bereikten en soms opmerkelijke resultaten boekten. Steenbrink blijft niet staan bij die losse verhalen. Hij besteedt bijvoorbeeld aandacht aan de complexe verhoudingen tussen katholieken en moslims en tussen katholieken en protestanten. Ook de houding van de koloniale overheid tegenover de missie komt ter sprake. Soms was die houding om praktische redenen positief (katholieke inlanders zouden gedweeër zijn dan moslims), soms om ideologische redenen negatief (de meeste dienaren van de koloniale overheid waren protestanten). Ook in het afsluitende hoofdstuk verdiept Steenbrink zich in een meer algemeen probleem: het ontstaan van 'complexe religieuze identiteiten' in de archipel, waar *adat* en inheemse religies werden overspoeld door de wereldgodsdiensten islam en christendom maar toch als een soort baslijn zijn blijven doorklinken. Want hoe islamitisch zijn Indonesische moslims? En hoe katholiek zijn Indonesische katholieken? De periode waarover Steenbrink hier spreekt, laat zien dat er onder invloed van islamitische en christelijke zendingsactiviteiten gemengde religieuze identiteiten ontstonden die voor niet-Indonesische moslims en niet-Indonesische christenen moeilijk te doorgronden waren (en zijn). Komt dat omdat men in Indonesië nooit een islamitische of christelijke *Volkskirche* heeft gekend waarin men als vanzelfsprekend geboren werd, leefde en stierf? Steenbrink zal er in het volgende deel van zijn studie zeker nog op ingaan.

De tweede helft van het boek is gevuld met documenten in het Latijn, het Maleis, het Nederlands of het Frans: in meerderheid verslagen en brieven van priesters. Steenbrink besluit met een bibliografie en met enkele bijlagen met lijsten van priesters, religieuzen en overheidsdienaren die in Nederlands-Indië werkzaam zijn geweest. Zoals bij andere documentenpublicaties bekruipt mij ook hier ambivalente gevoelens: de bronnen zijn buitengewoon interessant, met veel moeite getranscribeerd en vast goed gekozen, maar voor wie serieus onderzoek wil doen is een gang naar de oorspronkelijke archiefverzamelingen toch onvermijdelijk. En dat lijkt elke documentenpublicatie te degraderen tot een vindplaats van aanvullingen, correcties of illustraties ten behoeve van studies die eigenlijk ergens anders over gaan. Niettemin een prima boek, voor historici en voor Indonesische katholieken die in de toekomst op zoek gaan naar hun *roots*.

J. P. A. van Vugt

W. van Giersbergen, *'De kunst is geheel en al bijzaak'. De moeizame carrière van C. C. Huijsmans (1810-1886), tekenmeester in Brabant* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 2003, Bijdragen tot de geschiedenis van het Zuiden van Nederland. Derde reeks [XIX]; Tilburg: Stichting zuidelijk historisch contact, 2003, 334 blz., ISBN 90 70641 68 2).

Van Giersbergen doet in haar proefschrift verslag van haar onderzoek naar de Brabantse

kunstenaar en tekenleraar Constant C. Huijsmans (1810-1886). Huijsmans verwierf in zijn tijd enige bekendheid met zijn kritische publicaties over de theorie en methodiek van het tekenonderwijs. Hij verdiende de kost als tekenleraar, eerst aan het stadstekeninstituut en de KMA te Breda en daarna aan de HBS te Tilburg, waar hij Vincent van Gogh een jaar onder zijn leerlingen had. Huijsmans ambieerde het zelfstandig kunstenaarsschap, maar zonder succes. Als kunstschilder maakte hij landschappen, interieurs en portretten volgens de modes van die dagen, om zich vanaf zijn veertigste volledig toe te leggen op het docentschap. Zijn belang, zo blijkt uit deze studie, ligt vooral in zijn bijdrage aan de theorie en de didactiek van het tekenonderwijs.

Van Giersbergen zet haar studie op in drie delen. In het eerste deel passeert de levensloop van Huijsmans de revue. In het tweede deel staan de instituties centraal waaraan Huijsmans als tekenleraar verbonden was. In het derde deel worden zijn ideeën over het tekenonderwijs en zijn tekenmethoden geanalyseerd. Haar primaire bronnen bestaan uit de correspondentie en publicaties van Huijsmans en archieven van instellingen waar hij bij betrokken was.

Constant Huijsmans ontving zijn eerste tekenlessen van zijn vader, die als tekenleraar was verbonden aan het stadstekeninstituut te Breda. Hij bekwaamde zich verder aan de kunstacademies te Antwerpen en Parijs, opleidingen die hij door omstandigheden voortijdig moest afbreken. Vanaf 1835 combineerde hij het vak van kunstschilder met lesgeven. Vanaf 1851 gaf hij alleen nog les als tekenleraar, eerst in Breda en daarna in Tilburg. In 1879 ging hij met pensioen en bracht de laatste jaren van zijn leven door in Den Haag. Van Giersbergen beschrijft deze gang van zaken in deel 1. Ze spreekt van een moeizame carrière. Het zelfstandig kunstenaarsschap was niet voor hem weggelegd en ook als tekendocent kreeg hij niet de erkenning die hij verdiende. Afkomstig uit de kleine burgerij beschikte hij over onvoldoende sociaal en economisch kapitaal om aanzien te verwerven, en de stedelijke omgevingen waarin hij verkeerde misten culturele en intellectuele uitdaging. Vooral in Tilburg had Huijsmans het moeilijk temidden van een uiterst conservatieve katholieke en industriële elite. Zijn timide persoonlijkheid versterkte zijn isolement.

Wel had hij contact met de intellectuele cultuur van die dagen dankzij zijn persoonlijke vriendschap met J. P. Veth, een wetenschapper van formaat en redacteur van het tijdschrift *De Gids*. Die vriendschap stelde hem in de gelegenheid om te publiceren in *De Gids* en langs die weg zijn visie ten beste te geven over de betekenis van de kunst in het algemeen en het tekenonderwijs in het bijzonder. In zijn kunstbeschouwing zette Huijsmans zich af tegen positivistische en materialistische tendensen van zijn tijd, waarbinnen het kunstzinnige en poëtische van weinig nut werd geacht. Kunst diende naar zijn mening juist de zichtbare wereld te overstijgen door te appelleren aan een hogere belevingswereld van universele schoonheid, waarheid en volkomenheid. Dat bepaalde haar belang en als zodanig was zij onontbeerlijk voor 'ware beschaving'. Dat moest ook de inzet zijn van het tekenonderwijs. Het mocht niet mechanisch of fotografisch zijn, niet louter analytisch en wetenschappelijk, maar moest gericht zijn op de diepere waarheid, het 'dichterlijke' van het uitgebeelde object.

In deel 2 komen de instituties aan de orde waaraan Huijsmans les gaf. Van Giersbergen behandelt kort de geschiedenis van tekenacademie en tekenschool, waarin de opleiding van kunstenaar en ambachtsman lange tijd samengingen. In de negentiende eeuw trad er een institutionele scheiding op tussen de opleidingen van beide beroepsgroepen. Tekenscholen legden zich steeds meer toe op technisch tekenen ten behoeve van de moderniserende nijverheid. Academies voor beeldende kunsten verzorgden de kunstzinnige opleidingen. Huijsmans gaf hoofdzakelijk les aan jongeren die in tekenscholen werden opgeleid voor de industrie. Het vak tekenen dreigde daar te degraderen tot technisch tekenen of helemaal te verdwijnen uit de

opleiding. Huijsmans pleitte ervoor om in deze opleiding het 'schone' niet op te offeren aan het 'nuttige'. Het verlies van het kunstzinnige was volgens hem schadelijk voor 's lands economie. Hij wees op de gebrekkige esthetische kwaliteit van de industriële producten en de smakeloosheid van de consument. Ter bevordering van de goede smaak moest de kunst onderdeel gaan uitmaken van het alledaagse leven. Huijsmans pleitte in dat verband voor tekenonderwijs voor heel het volk, en wel vanaf de lagere school, als het geëigende middel om vervlakking en smakeloosheid tegen te gaan.

In deel 3 worden Huijsmans ideeën over de theorie en didactiek van het tekenonderwijs behandeld, evenals zijn visie op de betekenis ervan voor kunstnijverheid en industrie. Tekenen is een complexe vaardigheid die eeuwenlang werd geleerd in werkplaatsen volgens de exemplarische methode. Leerlingen kopieerden van voorbeelden (van plaat en pleister) om al doende de kunst meester te worden, aangevuld met theorie over meetkunde, geometrie en perspectief. In de negentiende eeuw werd tekenonderwijs steeds meer in een schools verband gegeven. Er ontstond behoefte aan een tekendidactiek die in een grootschaliger klassikaal verband kon worden toegepast. De ideeën van de Verlichting speelden een belangrijke rol in nieuwe didactische werkwijzen: het onderwijs moest begrijpelijk en natuurlijk zijn. Rond 1835 verscheen in Frankrijk een nieuwe tekenmethodiek van de hand van de gebroeders Dupuis, die rond 1850 in Nederland opgang maakte. Ze brak met het oude kopieersysteem, kon klassikaal worden toegepast, en maakte meetkundige voorkennis overbodig omdat deze in de praktijk van dit tekenonderwijs zelf werd geleerd. Begonnen werd met het tekenen van geometrische basisvormen, waarbij klassikaal opgestelde open draadmodellen en gesloten blokken als voorbeeld dienden; dit vanuit de veronderstelling dat op deze wijze recht werd gedaan aan de 'natuurlijke waarneming' van de werkelijkheid. De methode werd in Nederland een doorslaand succes. Huijsmans was er echter zeer kritisch over. Hij vond haar juist onnatuurlijk omdat de natuur tot dorre wiskundige figuren werd gereduceerd en kritiseerde ook het mechanische onderwijs waartoe zij aanleiding gaf. De kunst van het tekenen, zo betoogde hij, wordt niet geleerd volgens de formules van een methode. De leerkracht dient zelf de levende methode te zijn die zich schikt naar de leerling. Deze kritiek van Huijsmans resulteerde niet in een fundamentele didactische vernieuwing. In zijn eigen tekenmethode was hij een eclecticus. Behalve met didactische kwesties hield Huijsmans zich ook bezig met de wijze waarop kunst en moderne industrie verbonden konden worden, een thematiek die in het laatste hoofdstuk wordt behandeld.

Van Giersbergen heeft een informatieve studie geschreven over de persoon Huijsmans en de context waarin hij opereerde. De opzet van haar studie is wat ongelukkig. Door biografische, institutionele en professionele kenmerken uit elkaar te trekken in drie delen, wordt voortdurend verwezen naar informatie die in andere hoofdstukken wordt behandeld. Door deze aanpak blijft het beeld van Huijsmans fragmentarisch. De constatering dat Huijsmans een groot didacticus was die zijn tijd vooruit was, had wat genuanceerder kunnen zijn. Met zijn kritiek op een rationalistische didactiek was hij niet de enige, en zijn tekenmethodiek was niet echt vernieuwend. Wel wekt hij de indruk een bevlogen tekenleraar te zijn geweest die te maken had met een moeilijke doelgroep: hoofdzakelijk leerlingen van een (avond)tekenschool, die werkzaam waren in ambacht en industrie.

Jan Lenders

W. F. V. Vanthoor, *De Nederlandsche Bank 1814-1998. Van Amsterdamse kredietinstelling naar Europese stelselbank* (Amsterdam: Boom, 2004, 399 blz., €29,50, ISBN 90 5352 982 9).

'De Nederlandsche Bank is vervelend maar onmisbaar' (212) vond E. van Lennep, thesaurier-generaal bij het ministerie van financiën van 1951 tot 1969. Het eerstgenoemde lijkt vanuit historisch perspectief niet bepaald het geval te zijn. De centrale bank (DNB) heeft dan ook in de loop der tijden de nodige aandacht besteed aan haar geschiedenis. Dit gebeurde op uiteenlopende en grondige wijze door A. M. de Jong, Joh. de Vries en M. M. G. Fase voor de jaren 1814-1973 en op een vlotte manier door J. L. de Jager tot 1989. De overgang van de gulden naar de euro vormde een passende reden om het grote verhaal in één deel te doen samenvatten.

In de hoofdstukken 1 en 2 vat Vanthoor het lijvige oeuvre van De Jong samen. Koning Willem I liet de Nederlandsche Bank in 1814 oprichten 'om den Koophandel, als den zenuw van dezen Staat, op te beuren uit het verval.' (20) De uitgifte van bankbiljetten vormde hiertoe de meest in het oog lopende activiteit. De kredietoperaties beperkten zich in de eerste decennia in wezen tot Amsterdam en omgeving. Rond 1850 begaf de Bank zich door haar nieuwe politiek van vaste aan- en verkoopprijzen van zilver met succes op het terrein van de monetaire politiek. Toen ons land ruim twintig jaar nadien door internationale verwickelingen tegen veler zin de zilveren standaard dreigde te moeten opgeven, bracht de expertise van president W. C. Mees uitkomst met de invoering van de zogenaamde hinkende gouden standaard. In diezelfde periode ontwikkelde de Nederlandsche Bank zich ook buiten Amsterdam tot een allerminst te verwaarlozen handelsbank.

Hieraan kwam een einde in het bewogen tijdvak 1914-1948, dat de auteur in hoofdstuk 3 behandelt en dat gebaseerd is op het levendige relaas van De Vries. De rol van DNB als instelling ten behoeve van het algemeen belang was toen al evident, zodat zij bij voorbeeld de helpende hand bood bij handelsbanken die in de jaren 1920 dreigden vast te lopen. Een grote strop leed zij in 1931 door het verlaten van de gouden standaard door Engeland, hetgeen tot haar geharnaste verdediging van dat stelsel voor ons land tot 1936 zal hebben bijgedragen. In de Tweede Wereldoorlog ontving DNB buiten haar schuld een immense portie *Reichsmarken*, die na de bevrijding definitief onbruikbaar werden. De staat was dan ook bereid om het verlies in 1947 over te nemen.

Hoofdstuk 4 gaat over de periode 1948-1973, die Fase op deskundige maar nogal technische wijze voor zijn rekening had genomen. Vanthoor gaat daarin vooral in op de subtiele positie van de inmiddels genaaste DNB als bankinstelling tussen de overheid en het bedrijfsleven en op de dankzij president M. W. Holtrop ontwikkelde monetaire analyse. In het laatste hoofdstuk komen de jaren tot eind 1998 ter sprake. Tot in de jaren 1980 was de verhouding met de overheid herhaaldelijk aan spanningen onderhevig, omdat de regering Den Uyl zich gehinderd voelde door waarschuwingen van president J. Zijlstra. En in 1983 devalueerde de regering Lubbers tot ongenoegen van de centrale bank de gulden ten opzichte van de Duitse mark. Nadien bleek in het kielzog van een algeheel economisch herstel een grote mate van eensgezindheid. Het boek besluit met een nabeschouwing waarin de auteur de geschiedenis nog eens samenvat en nader ingaat op de sinds 1998 bestaande relatie tussen DNB en de Europese Centrale Bank.

Vanthoor is er mijns inziens in geslaagd om zich op een alleszins bevredigende wijze van zijn taak te kwijten. In een voor een breder publiek meestal toegankelijk betoog geeft het boek een compleet beeld van de geschiedenis van DNB en het krachtenveld waarin deze heeft moeten opereren. Verder zijn er nuttige vergelijkingen met de ontwikkeling van soortgelijke instellingen